

Eén volwassen en twee jonge Kolganzen. Nabij Genemuiden, 17 maart 1977.

Foto: J. Philippona.

Enige resultaten van ruim veertig jaar onderzoek naar de Kolgans *Anser albifrons* in Nederland

Jules Philippona

Inleiding

De Europese Kolgans *Anser albifrons albifrons* is in Eurazië de talrijkste gans. Het broedgebied van de Kolgans ligt in de toendra's van het noorden van Rusland en Siberië in het westen vanaf het schiereiland Kanin tot de benedenloop van de Kolyma in het oosten. De broedvogels van dit langgerekte gebied overwinteren op vele plaatsen in het zuidwesten en oosten van Azië en in Europa.

In dit artikel gaat het voornamelijk om het voorkomen in Nederland. Sinds halverwege de jaren vijftig van de twintigste eeuw is onderzoek verricht naar de verspreiding, de aantallen en de habitatkeus van de Kolgans. In de loop van de periode, die loopt tot begin eenentwintigste eeuw, is er veel veranderd. Deze veranderingen zullen hieronder besproken worden. Daarbij komen verklaringen die daarvoor in een deel van de literatuur gegeven worden, ook ter sprake. Een recent overzicht van de literatuurlijst is te vinden bij Koffijberg et al (1997). Tevens staat in dit werk een overzicht van de organisatie van het ganzenonderzoek in Nederland vanaf de jaren vijftig van de twintigste eeuw.

De Europese Kolgans

Algemeen overzicht van het voorkomen. Vanuit genoemde broedgebieden trekt een groot deel van de Kolganzen in de herfst naar het zuidwesten en het zuidzuidwesten. De meest oostelijke broedvogels volgen op weg naar China een koers naar het zuiden tot zuidzuidoosten. De Kolgans moet al vele

eeuwen in Zuidwest-Azië en delen van Europa een opvallende wintervogel zijn geweest. Bijzonderheden worden bekend in de negentiende eeuw. In de eerste helft van die eeuw was de Kolgans waarschijnlijk in Duitsland minder talrijk dan twee rassen van de Rietgans (Naumann 1842). Wat Rusland (Oekraïne) betreft was Alpheraki

(1905) de pionier voor het ganzenonderzoek. Zijn boek blijft ook nu opzienbarend. Deze schrijver vermeldt grote aantallen Kolganzen voor een aantal plaatsen in het zuiden van het land. Dat zijn onder meer de steppen langs de rivier de Don, de omstreken van Charkov, de omgeving van de Zee van Azov en gebieden in de buurt van de Dnjestr. Het is denkbaar dat een onderzoeker als Alphéraki als ruiter of met paard en wagen de afgelegen en weinig toegankelijke steppen in het zuiden van Rusland en de Oekraïne doorkruist heeft. Het waarnemen van ganzen was in die dagen een avontuurlijke bezigheid. Boeiend is ook wat Vertse (1966-1967) en Sterbetz (1966-1967) vertellen over de ganzen in Hongarije. Kolganzen kwamen massaal voor in de Grote Hongaarse Laagvlakte. Het ging zeker om honderdduizenden vogels. In Hongarije was en is de Puszta Hortobágy het bekendste ganzengebied. Peter Scott (1939) was één van de weinige West-Europese vogelaars die de Hortobágy in volle glorie heeft meegemaakt. In de jaren zestig was het aantal ganzen daar al afgenomen tot een fractie van de aantallen van voorheen. Voor een goed overzicht van het voorkomen van de Kolgans in Zuidwest-Azië en de landen in Midden- en Zuidoost-Europa kan verwezen worden naar Madsen et al (1999). De vraag of er bij de Kolgans min of meer van elkaar gescheiden populaties bestaan, komt in dit artikel in een volgend hoofdstuk aan de orde. Zelf ging ik er destijds vanuit dat in hoge mate van elkaar gescheiden groepen bestonden (Philippona 1972). Vooral de uitkomsten van het ringonderzoek leken daarop te wijzen. Door later ringonderzoek en op grond van de sterk gestegen aantallen Kolganzen in de winterkwartieren in West-Europa moest dat idee genuanceerd worden (zie hierna). Nu is het voorkomen van de Kolgans in West-Europa aan de beurt. Gemakshalve blijft de aanduiding van Baltische-Noordzee-populatie gehandhaafd. Het grootste deel van deze groep brengt de winter door in Nederland.

De Baltische-Noordzee-populatie van de Kolgans

In de jaren vijftig begon het RIVON in Nederland met het onderzoek naar ganzen, met als doelstelling inzicht te krijgen in het verspreidingsbeeld, de terreinkeus en de

aantallen van de verschillende soorten ganzen. Enige jaren later konden Theo Mulder en ik ons bij dat onderzoek aansluiten. De kennis die in het veld en uit de literatuur verzameld was, kon al spoedig worden vastgelegd in een artikel (Philippona & Mulder 1960). Van het voorkomen en de aantallen van de Kolganzen ontstond een vrij volledig beeld. Opvallend is dat er ruim veertig jaar geleden minder pleisterplaatsen werden gebruikt en dat geldt trouwens ook voor de andere soorten ganzen. Van de Kolgans ontstonden er toentertijd soms zeer grote concentraties, met het gevolg dat dan 25 of 30% van de Nederlandse winterpopulatie in één gebied verzameld was. Aangezien het totaal aantal Kolganzen in Nederland schommelde rond 50.000 exemplaren mogen dergelijke concentraties van 10.000-15.000 vogels zeker opzienbarend genoemd worden. Hier volgt een voorbeeld: In de drassige en deels overstromde polder de Haagsche Beemden ten noorden van Breda zorgden circa 15.000 Kolganzen op 8 maart 1958 voor een onvergetelijke waarnemingsdag. Het aantal ganzenwaarnemers was natuurlijk veel kleiner dan nu, met als gevolg dat groepen soms niet gevonden zijn. Maar ondertussen is duidelijk gebleken, dat veel belangrijke pleisterplaatsen van tegenwoordig dertig of veertig jaar terug niet of nauwelijks door ganzen bezocht werden. Het gebied aan de Nederrijn tussen Nijmegen en Kleef is in dat opzicht illustratief. In de loop van de twintigste eeuw nam de Rietgans daar aanvankelijk sterk toe, de Kolgans was schaars, maar begon in de jaren zestig op te klimmen tot aan het eind van de jaren tachtig het aantal van 100.000 overschreden werd. Intussen viel de Rietgans terug op een veel lager niveau (Mooij 1996). In Nederland bleef het aantal Kolganzen in de periode 1960-1970 vrij stabiel, zoals gezegd rond de 50.000. Zeer verrassend was de toename in de winter 1970-1971 naar een verdubbeling van ongeveer 100.000. Het broedseizoen was met 45% vogels in eerstejaars kleed zeer goed geweest, maar dat verklaarde die formidabele sprong zeker niet volledig. In de volgende jaren bleef de gang erin zitten, want tot 1985 ging na ieder derde broedseizoen het totaal omhoog met als resultaat dat in 1985-1986 het niveau van ruim 400.000 gepasseerd werd. Er volgde een aantal jaren met een zekere

Kolganzen in de Mandjeswaard, gemeente Kampen, 13 januari 2000.

Foto: J. Philippona.

stabilisatie, tot in 1995-1996 het totaal boven 600.000 kwam te liggen. Daarop heeft de Kolgans zich sindsdien meestal weten te handhaven, behalve in 1997-1998. In een volgend hoofdstuk worden de verklaringen voor die toename nader besproken.

Wat toename betreft staat de Kolgans niet alleen. De vijf andere soorten die in ons land talrijk zijn, tonen een vergelijkbaar beeld. Van de totale Baltische-Noordzeepopulatie overwintert ook een aantal vogels in Duitsland en België plus een klein aantal in Engeland. Frankrijk wordt tegenwoordig slechts door weinig Kolganzen bezocht. De winterpopulatie in West-Europa kan nu rond de 700.000 liggen.

Vanaf eind jaren vijftig van de twintigste eeuw zijn bij de Kolgans iedere winter leeftijdstellingen verricht die een beeld geven van de reproductie. De verzamelde gegevens zullen hier echter niet uitgewerkt worden.

De ruimtelijke verspreiding van de Kolgans in Nederland

Over de verspreiding van ganzen is verscheidene keren een overzicht

gepubliceerd. Het is interessant kaartjes over de Kolgans te vergelijken. Op het oudste kaartje (Philippona & Mulder 1960) staan aangegeven: Dollard, delen van Friesland, de IJsseldelta, Oostelijk Flevoland, enige gebieden langs Maas en Waal, het westen van Noord-Brabant, Zuid-Beveland en Zeeuws-Vlaanderen. In een latere uitgave (Lebrecht et al 1976) zijn er enige vlekken bijgekomen: Noordoostpolder, Nederrijn en de Noordelijke Delta. Ruim tien jaar daarna (Ebbinge et al 1987) zijn voor de Kolgans ook van belang geworden: Noord-Drenthe, Noordwest-Overijssel, terwijl het belang van de Nederrijn gegroeid is. Een zeer recente kaart (Koffijberg 1997) toont dat de Kolgans zich nog meer over het land verspreid heeft. Te noemen zijn het IJsseldal, nieuwe plaatsen in het rivierengebied en enige gebieden in Noord-Holland zoals Waterland en de omgeving van het Naardermeer. Op het nieuwste kaartje (Sovon Ganzen- en Zwanenwerkgroep 2001) staan een gebied in Noordoost-Groningen en een pleisterplaats langs de Maas in Limburg als nieuwkomers. Wat niet werd verwacht is toch gebeurd. De Kolgans (hetzelfde geldt voor andere soorten ganzen) heeft nieuwe

pleisterplaatsen in gebruik genomen. Er moet sprake zijn van duidelijke aanpassingen aan veranderingen in het landschap door ruilverkavelingen, ontwatering en wegeaanleg. Het verspreidingsbeeld van ganzen laat steeds enige terugkerende kenmerken zien. Beschikbaarheid van ruime voedsel terreinen is een belangrijke eis. Die zullen echter alleen van groot belang worden als er voldoende open water in de omgeving aanwezig is.

Habitat en voedsel ecologie

De Kolgans heeft vooral in het verleden een duidelijke voorkeur gehad voor steppegrasland en voor drassig en deels overstroomd cultuurgrasland. In Nederland was het tweede habitatype favoriet. Geen wonder dat de provincie Friesland voor de Kolgans bijzonder aantrekkelijk is. Vroeger, zeker tot in de jaren dertig, stond veel grasland onder water. In Friesland waren dat vooral de boezemlanden, maar ook in andere delen van het land waren inundaties destijds heel gewoon, denk bijvoorbeeld aan de Haagse Beemden. We vonden het streven naar betere ontwatering een probleem voor de ganzen in ons land (Lebret 1966). Enige korte bezoeken aan ganzenpleisterplaatsen in het oosten van Duitsland (toen de DDR) maakten ons duidelijk dat de Kolgans daar meer op bouwland dan op grasland foerageerde. Dat is onder andere te verklaren doordat bouwland daar algemener is dan grasland. Voedsel terreinen voor de Kolgans (en voor andere soorten ganzen) zijn geogste aardappel-, suikerbiet- en maïsackers. Ook opgekomen wintergraan is van belang.

In Hongarije, waar nog steeds plaatselijk het steppelandschap voorkomt, bleek de Kolgans niet alleen daarop voedsel te zoeken. Er werd ook opbouwland gezocht, ook al moesten daarvoor vaak grotere afstanden vanaf de slaapplaatsen overbrugd worden.

In Roemenië zoeken de Kol- en Roodhals ganzen vooral voedsel op de uitgestrekte wintergraanackers. Dat betreft de gebieden in de Dobrogea, niet ver van de Zwarte Zee. Grasland is daar heel schaars.

De Kolgans is dus kennelijk niet een graslandgans bij uitstek. Ook in Nederland is na 1970 bouwland van groter belang geworden. Dat werd al spoedig duidelijk in de IJsselmeerpolders (Philippona 1985) en

in het Deltagebied (Ouweneel 1999).

Langs de IJssel foerageren Kolganzen vaak op het grasland in de uiterwaarden, maar als ze binnendijks verschijnen worden zowel grasland als bouwland (afge oogste maïs- en suikerbietackers) benut.

Slaapplaatsen spelen een essentiële rol in het bestaan van ganzen. Nederland heeft de unieke positie van ganzenland te danken aan het vele water. Overstroomd grasland, rustige meren, ondiepten in grote wateren zijn de plaatsen waar grote aantallen ganzen in ieder geval dikwijls de nachten doorbrengen, maar ze komen er ook overdag om te drinken of om veiligheid te vinden na een storing op een voedsel terrein.

Aankomst, verblijf en vertrek van de Kolgans

Kolganzen verlaten in september het hoge noorden van Rusland. De trek verloopt vooral naar het zuidwesten en korte tijd later arriveren de eerste vogels in het westen van Polen en het oosten van Duitsland. In oktober stijgen de aantallen daar zeer snel. Niet lang geleden kwam de massa van de Kolganzen in Nederland pas in de tweede helft van november of zelfs in december binnen stromen, maar sinds 1991 hebben veel Kolganzen hun trekstrategie veranderd, met als voornaamste gevolg dat vele al begin en zeker half november een aantal pleisterplaatsen vooral in het noorden van het land bezet hebben. De telling in november van 1999 kwam uit op ruim 480.000 exemplaren (Sovon Ganzen- en Zwanenwerkgroep 2001). In de allerlaatste jaren zijn er zelfs in oktober reeds enige tienduizenden Kolganzen binnen onze grenzen. Een duidelijke verklaring voor die vervroegde herfsttrek is nog niet gevonden. Het weer (zeer vroege vorst en sneeuw) kan zeker geen rol spelen. Is er misschien in die Poolse en Duitse herfstpleisterplaatsen eerder dan vroeger sprake van een zekere voedselschaarste, nu de aantallen van de Kolgans (en ook van de Rietgans) zoveel groter zijn dan toen?

In december is tegenwoordig tweederde tot driekwart van het wintermaximum in Nederland gearriveerd, terwijl dat vóór het midden van de jaren tachtig meestal eenderde, een kwart of zelfs minder was (Koffijberg et al 1997). Het topaantal is meestal in januari en soms in februari in het land. Dat was vroeger ook het geval. Dat

patroon is dus niet veranderd. De wegtrek naar het oosten kan tijdens zacht weer in februari worden opgemerkt en vindt hoofdzakelijk plaats in de weken tussen midden of eind februari en midden maart. Een paar weken later is het met de Kolgans in Nederland gedaan. Om dan nog grote troepen waar te nemen moet de waarnemer tot de Elbe en al gauw verder naar het oosten reizen. In de loop van april komen vele Kolganzen zodra de dooi is ingevallen Midden-Rusland binnen (Philippona 1993). De reden waarom de voorjaartrek tot in mei vooral naar het oosten is gericht, is het feit dat in het noorden van Rusland het voorjaar later begint, wat het foerageren daar aanvankelijk onmogelijk maakt.

Waarom nam het aantal Kolganzen in Nederland zo sterk toe?

Voor de formidabele aantalsgroei van de Kolgans is natuurlijk naar verklaringen gezocht. Het was Ebbinge (1987) die in de eerste plaats dacht aan een sterke daling van de sterfte door afname van de jachtdruk. Mooij (1996) zocht de verklaring in een geheel andere factor. Volgens hem hebben veel Kolganzen die ooit elders de winter doorbrachten, hun trekwegen gewijzigd en

als gevolg daarvan tevens hun winterkwartieren. Ogilvie (1978) was misschien de eerste die er vanuit ging dat aantallen overwinterende ganzen door beter voedsel een lager sterftecijfer gingen vertonen. In dat geval gaat het om de Kleine-Rietganspopulatie die in Schotland en Engeland overwintert. Ook de Kolgans zou in West-Europa geprofiteerd kunnen hebben van voedsel van hogere kwaliteit, waardoor de sterfte gedaald zou kunnen zijn.

In theorie zou een gestegen jongenpercentage ook een rol gespeeld kunnen hebben. De leeftijdstellingen die in Nederland al voor 1960 begonnen, tonen echter aan dat het jongenpercentage niet gestegen maar juist geleidelijk gedaald is. De volgende cijfers laten die ontwikkeling zien: Jaren zestig: 30,8%, jaren zeventig: 28,9%, jaren tachtig: 28,4%, jaren negentig: 26,8% (eigen gegevens).

Voor de verplaatsing van grote aantallen ganzen zou het ringonderzoek aanwijzingen kunnen geven. Mooij (1996) heeft de ringgegevens geanalyseerd. Enige van zijn conclusies worden hieronder genoemd. Vanaf 1953 werden in Nederland veel Kolganzen gevangen, geringd en losgelaten. Geschoten ganzen werden hoofdzakelijk

Rustende en foeragerende Kolganzen in de uiterwaard van de Nederrijn tegenover kasteel Doorwerth, 14 februari 2002. Foto: J. Philippona.

Kolganzen tegenover Zutphen, gemeente Brummen, 15 januari 1999.

Foto: J. Philippona.

teruggemeld uit Nederland zelf en uit een zone die oostwaarts loopt tot in het midden van Rusland en ook uit het noordwesten en noorden van dat land. Een klein aantal ringen werd gemeld uit Midden- en Zuid-oost-Europa en zelfs uit Turkije. Kennelijk kwamen sommige 'Nederlandse' Kolganzen wel terecht in andere trek- en wintergebieden dan verwacht mocht worden. De ringresultaten wezen dus op 'uitwisseling', maar dan op zeer kleine schaal. Later zijn op Taimyr (Noord-Siberië) ruiende Kolganzen gevangen en geringd en een aantal vogels kreeg een band om de hals met codering. De vangstperioden waren 1966-1970 en 1989-1992. De uitkomsten van het tweede Taimyr-project tonen aan dat een deel van de Kolganzen tegenwoordig de winter in West-Europa doorbrengt. Daaruit wordt door Mooij (1996) afgeleid dat de winterpopulaties van de Kolgans minder gescheiden zijn dan werd aangenomen, terwijl de broedvogels van een bepaalde

regio (bijvoorbeeld Taimyr) zich over ver uiteengelegen winterkwartieren kunnen verspreiden. Als dat klopt hebben de Kolganzen van elders een goede keus gemaakt. Vogels zijn zonder twijfel in staat oude tradities op te geven in ruil voor betere mogelijkheden. Een watervogelkundige als Hochbaum (1955) heeft daarover uitvoerig geschreven. Overigens blijft het de vraag waarom een groot aantal Kolganzen de winterkwartieren en dus ook de trekroutes veranderd heeft.

Samenvatting

De Europese Kolgans broedt in het noorden van Rusland en Siberië. Een deel van de broedvogels trekt naar het zuidwesten en overwintert in het westen van Europa, met name in Nederland. Het aantal Kolganzen in Nederland lag in de jaren zestig rond 50.000, maar is sinds 1970 sterk gestegen tot ruim 600.000 vanaf 1995. Daarna lijkt het aantal hier min of meer stabiel te zijn.

Na 1970 zijn steeds meer pleisterplaatsen (zowel voedselterreinen als slaapplekken) in gebruik genomen.

Aanvankelijk kwam de Kolgans in Nederland vooral voor in drassige en vaak ten dele blank staande graslandgebieden. Elders in Europa foerageerde de Kolgans al eerder op bouwland. Ook in Nederland bezoekt de Kolgans nu regelmatig bouwland. Tot voor kort kwamen de meeste Kolganzen ons land pas vanaf december binnen. Tegenwoordig arriveert een groot deel echter in november. In de allerlaatste jaren komt een flink aantal al aan in oktober. Voor de vervroegde aankomst is nog geen duidelijke verklaring gevonden. De Kolgans start bij zacht weer al in de loop van februari met wegtrek naar het oosten. De hoofdmacht vertrekt echter in maart.

De volgende factoren worden als verklaringen voor het toegenomen aantal beschouwd: Gedaalde sterfte door sterk afgenomen afschot. Voedsel van betere kwaliteit in doortrekgebieden en in winterkwartieren zou de mortaliteit beïnvloed kunnen hebben. Ook wordt gedacht dat veel Kolganzen trekroutes en winterkwartieren veranderden, met als gevolg: meer Kolganzen in West- en bijvoorbeeld minder in Midden-Europa. Het jongenpercentage is bij de Kolgans van 1960 tot 2000 geleidelijk iets gedaald.

Recent ringonderzoek suggereert dat er bij de Kolgans geen streng van elkaar gescheiden broedpopulaties bestaan. Als gevolg daarvan zouden Kolganzen uit een bepaald broedgebied verschillende winterkwartieren kunnen bezoeken.

■ J. Philippona, Het Eiland 9, 7231 NV Warnsveld.

LITERATUUR:

- Alphéraki, S. (1905): The Geese of Europe and Asia. Rowland Ward Ltd. London.
- Ebbinge, B.S. et al (1987): Verspreiding en aantalsontwikkeling van in Nederland pleisterende ganzen. De Levende Natuur 88: 162-178.
- Ebbinge, B.S. (1987): Welke factoren bepalen de grootte van een ganzenpopulatie? De Levende Natuur 88: 186-193.
- Hochbaum, H.A. (1955): Travels and Traditions of Waterfowl. Charles T. Branford Company. Newton 59, Massachusetts, U.S.A.
- Koffijberg, K. et al (1997): Ganzen en zwanen in Nederland: overzicht van pleisterplaatsen in de periode 1985-94. Sovon Vogelonderzoek Nederland, Beek-Ubbergen.
- Lebret, T. (1966): De hoekstenen voor het beheer van de ganzenstand in de Nederlandse winterkwartieren. 'het Vogeljaar' 14 (5): 225-234.
- Lebret, T. et al (1976): Wilde ganzen in Nederland. Thieme, Zutphen.
- Madsen, J. et al (1999): Goose populations of the Western Palearctic. A review of status and distribution. Wetlands International Publ. No. 48. Wageningen, The Netherlands. National Environment Research Institute, Ronde, Denmark.
- Mooij, J.H. (1996): Ecology of geese wintering at the Lower Rhine area (Germany). Proefschrift. Wageningen.
- Naumann, J.F. (1842): Naturgeschichte der Vögel Deutschlands. Band 11. Leipzig.
- Ogilvie, M.A. (1978): Wild Geese. T. and A.D. Poyser, Berkhamsted.
- Ouweneel, G. (1999): Opportunisme van ganzen bij keuze voedselterreinen. 'het Vogeljaar' 47 (6): 253-256.
- Philippona, J. & Th. Mulder (1960): Het voorkomen van de Europese Kolgans, *Anser a. albifrons* (Scop.), in het bijzonder in Nederland. Limosa 33: 90-127.
- Philippona, J. (1972): Die Blessgans. Die Neue Brehm-Bücherei. A. Ziemsen Verlag, Wittenberg Lutherstadt.
- Philippona, J. (1985): De Noordoostpolder als overwinteringsgebied voor ganzen. Limosa 58: 1-6.
- Philippona, J. (1993): Kolganzen op voorjaarstrek langs de Oka in Rusland. 'het Vogeljaar' 41 (3): 120-121.
- Scott, P. (1939): Wild Chorus. Country Life Limited. London.
- Sovon Ganzen- en Zwanenwerkgroep (2001): Ganzen- en zwanentellingen in Nederland in 1999/2000. Sovon, Beek-Ubbergen.
- Sterbetz, Dr. L. (1966-1967): Oecological problems of whitefronted geese passing the winter in Hungary. Presence of whitefronted geese in this century. Aquila 73-74: 43-49.
- Vertse, Dr. A. (1966-1967): Oecological problems of whitefronted geese passing the winter in Hungary. Presence of whitefronted geese in the last century. Aquila 73-74: 23-32.